

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રચાલ્ય

ગુજરાતી સાહિત્ય સંશોધન સંસ્થા

અનુક્રમાંક ૨૭૫ ૬૪

ગ્રંથનામ ૮૦૪૨૨૪

વર્ગીક

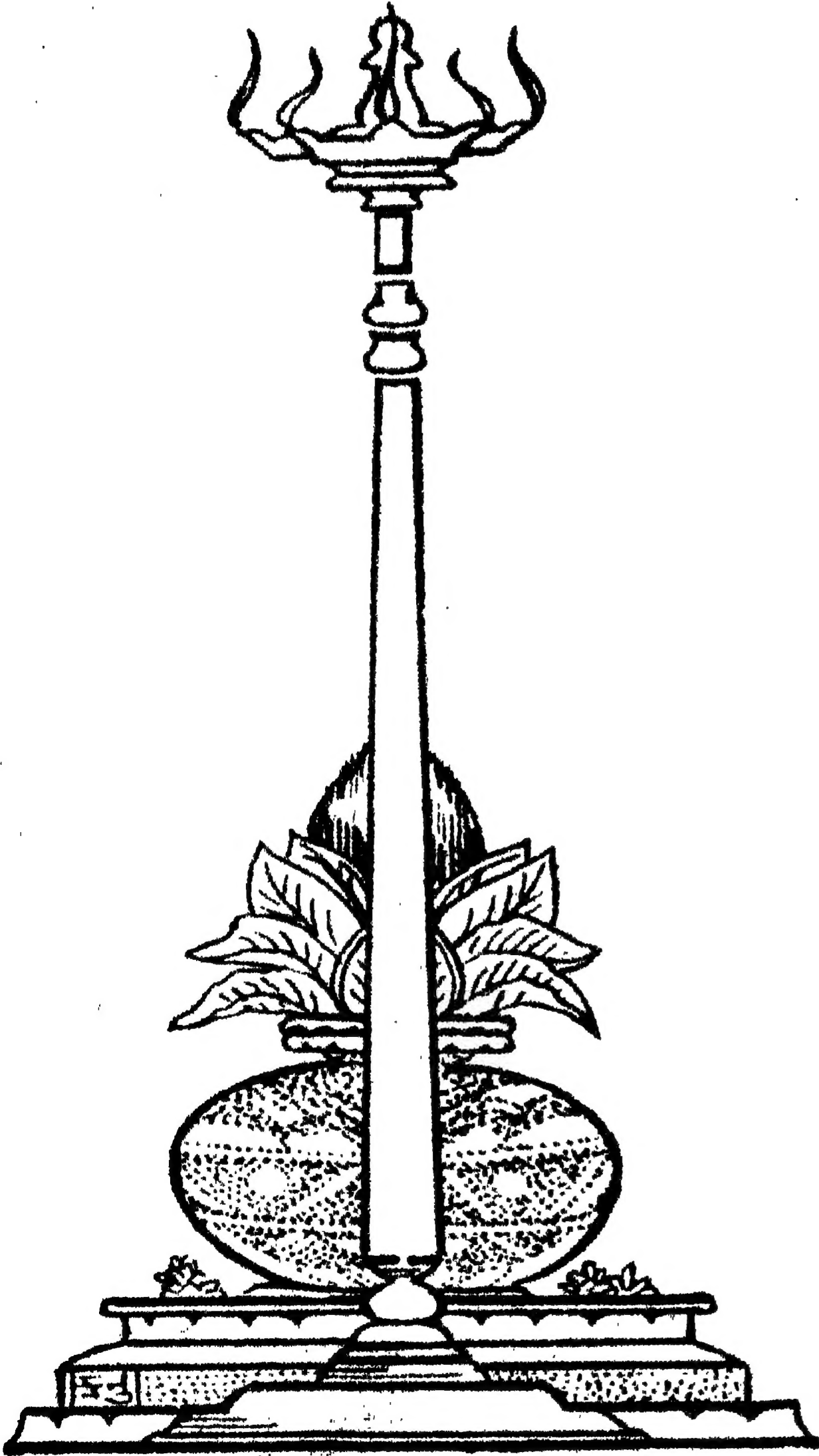
સગ્નોત્સવ

દાંપત્યજીવનના પ્રારંભકાળની મંગળ ભાવનાઓ, આશાઓ
અને આકાંક્ષાઓનાં આઠ ચિત્રો.

અનુકર

કનુ દેસાઈ

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર અને
શ્રી કલ્પરાય માંકડની
પરિપત્રિયા સાથે

All rights reserved by the Artist

પહેલી આવૃત્તિ . ૧૯૩૯

પાન ૧૮ રૂપિયા

આશીર્વાદ

દેશના સારા સારા છલાવિવેચકોની છલમદારા પોતાની ચિત્રછળાની ખુબીનાં વર્ણનો મેળવવા છનુમાઝી માગ્યશાળી થયા છે, એટલે એમની ચિત્રછળા વિષે મારા જેવો કેવળ છલાપ્રેમી વધારે તો શું લખે! પણ વિદ્યાપીઠ સાથેના સંબંધને કારણે છનુમાઝીના વિજ્ઞાનનાં સાતે પગથીઆં મેં જાયાં છે અને આ યુવાનની ચિત્રછળાના વિજ્ઞાન વિષે બાંધેલી આશાઓ બગ આવેલી જોઝી સમાધાન અનુભવ્યું છે, એટલે એ સમાધાન અહીં બે શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવાનો જ કેવળ અીરોદો છે.

છનુમાઝીની છળા તરફ હું પ્રથમ આકર્ષાયા એક વિચિત્ર રીતે. નાનપણમાં જંગલમાં રમડનાં છાડોનાં થડો તરફ અને એમની ચિત્રવિચિત્ર આકૃતિઓથી વ્યક્ત થતી માવનાઓ તરફ માફ ધ્યાન જતું. એક વખતે સારંગવાડી તરફના એક છાડના થડમાં પશ્ચાત્તાપદબ્ધ વિશ્વામિત્રનું મેં દર્શન કર્યું હતું. ત્યારથી છાડોનાં થડ મારા વિશેષ દાસ્તો બન્યાં હતાં. અને જેમ બિલાડીનાં અનેક જાતનાં નખરાં મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે, તેમ છાડનાં થડની વેદનાઓ અને ચિંતાઓ, દહતા અને જાતરતા, વિપાદ અને અપ્લાસ મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે. કોઝી કુમારી પોતાના હૃદયનું રહસ્ય જેમ પોતા પાસે જ રાખે તેમ છાડનાં થડોની દુનિયાનો આ વિશેષ પરિચય મેં મારા હૃદયમાં જ સાચવો રાખ્યો હતો—અ આનંદના સમમાર્ગી અલમ દુનિયામાં કોઝી દોઝી શકે એ આશા જ મેં સંભરી ન હતી. પણ એક વખતે એક ચિત્રમાં મજાનાં થડો મારી નજરે અપર અથડાયાં અને મને થયું કે એક સમાનધર્મી અહીં જાયો છે. પછી સ્વમાવિષ્ક રીતે એ ચિત્રકાર હોળ છે તેની તપાસ કરી ત્યારે ખબર પડી કે એ તો આપણા વિદ્યાપીઠના છનુમાઝી જ છે. મનમાં વિચાર આવ્યો, કે પોતાને આવો અનિસાક આપનારને જોઆ મારા પેઠે અનેક છાડો પણ રાજી થયાં હશે.

ત્યારથી છનુમાઝીની છળાની છદર કરતો આવ્યો છું. જેમ હું જીવનનો રમફ છું, તે જ પ્રમાણે રસોનો પણ અમર છું. એક જ રસમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું એ મારે માટે નથી. અનેક પ્રાન્તોમાં ફરવું, અનેક ક્ષેત્રોનાં પરિચય પામવો, એક જ વસ્તુ અનેક રીતે તપાસવી, એ જેમ મારો સ્વભાવ છે તેમ જ છનુમાઝીમાં પણ ચિત્રછળાનાં અનેક ક્ષેત્રો એક સામટાં પેડવાની વૃત્તિ જોઝી મને થયું કે આ પણ દીકર સમિયા છે.

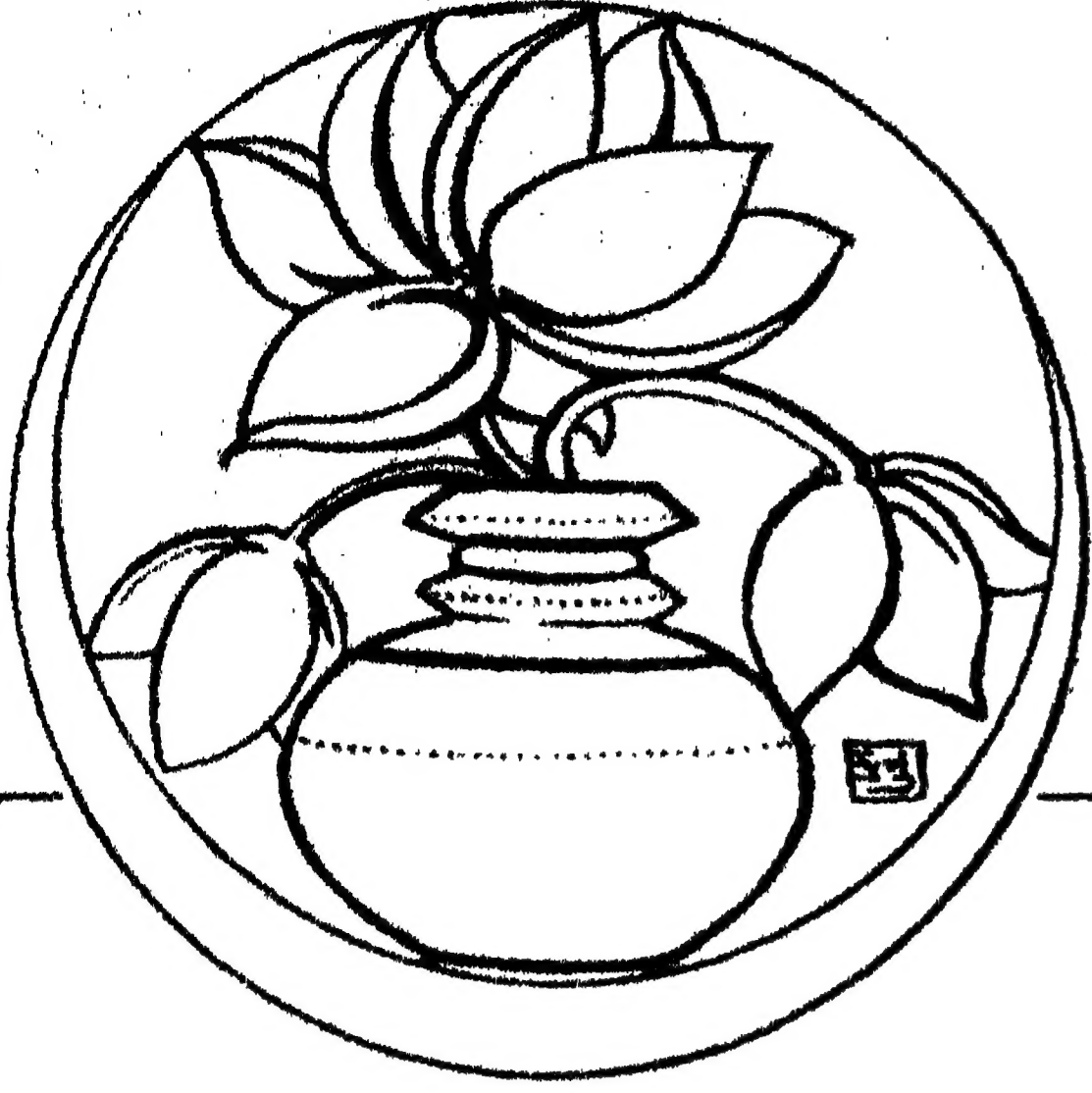
છનુમાઝીની ચિત્રછળામાં ગુજરાત પ્રગટ થાય છે. ગુજરાતની ખુબીઓ બતાવવાનું મને કોઝી કહે તો હું કહીશ કે છનુમાઝીની ચિત્રછળામાં એ નર્મ જાશે. રવિમાઝી, છનુમાઝી, મોમલાલ, પરીખ, જાદવ અત્યાદિ મારા બધાં ઓળખીતા ચિત્રકારોએ મળીને ગુજરાતનું પ્રેમજ અને લલિત હૃદય એવી આબાદ રીતે વ્યક્ત કર્યું છે કે એ બધાનાં ચિત્રો એકજ કરીને સ્વરાજનાં સપનાં સંવત્તા આજના ગુજરાતનું મહાજાત્ય વ્યક્ત કરી શકાય.

છુદરતનું ગમે તે ફૂલ લો. તે જેમ સુંદર હોવાનું જ, તેમ છનુમાઝીનાં બધાં ચિત્રોમાં સામેજસ્ય જડવાનું જ. અથવા એમ કહી શકાય કે એમની રેખાઓ નૃત્યછળાની બધી ખુબીઓ શોખીને જ ગુજરાતના રસજીવનનું અપસ્થાન કરવા અપડી છે.

જેની ચિત્રછળામાં પ્રતિમા છે, તે અપરાઅપરી જો અનેક નમુનાઓ રજૂ કરે તો રંગને એમાં નવીનતાનો નાશ થાય એવી મનમાં બીજ પેસે છે. મને પણ એજવાર લાગેલું કે છનુમાઝી ચિત્રકારનો ધંધો કરી પોતાની છળને એકધારી અને અલૂખી કરી મૂકશે. પણ વિદ્યાપીઠના દિવસોમાં પ્રાર્થનાની તૈયારી રૂપે જ્યારે છનુમાઝીએ રોજ રોજ નવી નવી રંગાળીઓ ખેંચી બતાવી ત્યારે મને વિશ્વાસ થયો કે અશ્વરે આ નવયુવજને અપૂટ પ્રતિમા આપી છે, જો એની છલાનિષ્ટ કાયમ રહે તો જીવન જેટલી વિવિધતા એ આપણને હમેશાં આપતા જ રહેશે. રેખાના રાસમાં જેમ છનુમાઝી ફાવી ગયા છે તેમ જ રંગના સંમેલનમાં પણ તેમનો આત્મવિશ્વાસ તરી આવે છે. તેથી એ મને તે વિષય લે તોપણ એની મિદાશ ઓછી નથી થતી. હરેક દસ્યની અંદર જે કાવ્ય રહેલું હોય છે તે અચૂક પકડવાની શક્તિ અશ્વરે એમને આપી છે એથી જ છનુમાઝીને બાઈની બધી વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ છે.

વિવેચના કરવાનો સંજ્ઞાપ દતો જ નહિ. છનુમાઝી અત્રેતર ખીલતા જ રહે એવો આશીર્વાદ આપીને સમાધાન માનું છું.

દક્ષાત્રેય ચાલક્રુણ કાલેકકર

પ્રેમની પરિપૂર્તિ

એકાકીન રમતે. એમ વેદોએ ન કહ્યું હોત તો યે ચાલત. કેમકે એ તો આખી દુનિયાનો—મનુષ્યસૃષ્ટિનો તેમ જ પ્રાણિ-સૃષ્ટિનો, વનસ્પતિસૃષ્ટિનો તેમ જ વિભૂત આદિ ભૌતિક સૃષ્ટિઓનો વિશ્વજનીન અનુભવ છે. આપણે વિધવાની સૃષ્ટિમાં બાલકો ઝીંએ; આપણે એવા અનુભવ થાય એમાં આશ્ચર્ય શું? પણ શુદ્ધ, ભૂદ્ધ, નિત્ય, મુક્ત અને પૂર્ણ એવા પરચ્છાને પણ વફુરણા થતી છે—**પક્ષોઽહં વહુસ્યામ**—એક અને અનેક વચ્ચે ઝાલાં પાવાં એ જ આ વિશ્વનો મોટામાં મોટો ડોલાત્વ છે. નરી એકતા સદન થતી નથી. નરી અનેકતા પાવા થાય છે. એકમાંથી અનેક થવું અને અનેકો દ્વારા એકનો અનુભવ કરવો, એકનું સર્જન કરવું એનું જ નામ જીવનલીલા.

બે હતાં. ત્યાં પ્રેમ આવ્યો. પરિણામે બેનાં એક થયાં. એમ પ્રેમવિશ્વના અનિદાસજારે એક તાજતમાં કદી દીધું. બે હતાં. પ્રેમના રસાગમને લીધે એક થતી શક્યાં, એટલે જ બેનાં ત્રણ થયાં. એમ વિશ્વના ડાળા સમાજશાસ્ત્રીએ ટાપસી પૂરી. મન યજીવનનો અનિદાસ અને એનું સમાજશાસ્ત્ર આ બે સૂત્રોમાં સમાએલાં છે; એથી વિરુદ્ધ જેટલો દુન્યવી અનિદાસ છે તે કોઈક મનુષ્યજીવનની નિહુતિ છે.

વેદ મિત્ર હોવા છતાં હૃદય એક થતી શકે છે એ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ચમત્કાર છે. બે વ્યક્તિઓ પ્રેમને કારણે એકબીજાને એટલી નાં ચાહી શકે છે કે બંનેનું હૃદય લગમગ એક થતી જાય છે. એમાં યે કુદરતી રચના એવી છે કે પુરુષની નિમ્ન અલગ અને સ્ત્રીની નિમ્ન અલગ એ બંને જાણે એકબીજા માટે જ સરજાએલાં છે, એકબીજાથી પરિપૂર્ણ થાય છે. બેના સ્વર્ગ્યથી, બેના સ્વદ્યથી, બંને કૃતાર્થ થાય છે અને સમાજનો હેતુ ચરિતાર્થ થાય છે. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના અનેકવિધ સંબંધોમાં પતિ-પત્નીનો સંબંધ અનેક છે અને એક રીતે સાર્વભૌમ છે. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે પિતા-પુત્રી, માતા-પુત્ર, માત્રી-બહેન, મિત્ર-મિત્ર, ગુરુ-શિષ્યા, અત્યાદિ અનેક પ્રકારના સંબંધ ખીલવવાની શક્તિ મનુષ્યજીવનમાં છે, અને આમાં પણ વિજાતીયતા પોપજ નીવડી શકે છે. પણ મનુષ્યજાતિએ અત્યાર સુધી ખીલવેલો સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેનો, મુખ્ય સંબંધ તે પતિ-પત્ની વચ્ચેનો છે. આ સંબંધ મનુષ્યજાતિએ ખીલવેલો છે એમ કહેવા કરતાં કુદરતે જ પોતાની અદમ્ય ઇચ્છાથી પ્રાણીમાત્ર અપર એ સંબંધ લાઘો છે, અને જે સ્થિતિ લગમગ અપરિદાય છે તેને સુખમય, સૌન્દર્યમય અને કલ્યાણમય કરવાનો સતત પ્રયત્ન મનુષ્યસમાજે ચલાવેલો છે એમ સહેજ વિચાર કરતાં જણાશે. મનુષ્યસમાજની તમામ પ્રવૃત્તિ, મોટામાં મોટા પ્રયત્ન આ સંબંધને ઝૂંટા, તૃપ્તિહારક અને શુભપરિણામી બનાવવા માટે જ આદરવામાં આવ્યા છે.

એ સંબંધનો પ્રારંભ પ્રેમની પ્રેરણાથી, સમાજની સાક્ષીમાં, ફૂલના વિહાર જોતો થતો જાય અને એમાંથી સ્નેહના બલિદાનથી દિવ્ય જીવનજ્યોતિ પ્રગટ થાય એ એની સજ્જતા છે. એ વિધિને, એ મહોત્સવને આપણે વિવાદ અથવા લગ્ન કહીએ ઝીંએ. પ્રણયમાંથી પરિણય પરિણમે, અથવા પરિણયમાંથી પ્રણયનો પ્રારંભ થાય, બંને શુભ જ છે.

લક્ષ્યસંબંધ ત્યારે જ શુભ બને છે જ્યારે એ આદર્શને અનુસરીને અને સમાજની સાક્ષીમાં થાય. અગ્નિ, સૂર્ય, તારાઓ અને દીપજ્યોતિઃ વેદ, સમાજપુરુષો અને સર્ગાન્દાલાઓ બધાંને સાક્ષી રાખીને જ માણસ પરખી શકે છે. બે જણ પરખે એમાં ત્રીજાને શું? સમાજને શું લાગેવળગે? એમ કહેનારા મઠી આવે છે. તેઓ વાસનાને ઓળખતા હશે, કુદરતને વફાદાર હશે. પણ લક્ષ્યસંસ્થાને સમજી શકતા નથી. લક્ષ્યસંસ્થા સામાજિક જીવનના પાયામાં છે જ. જ્યાં બે મઠીને ત્રણ થાય છે ત્યાં સામાજિક જીવનનો અૂદય થાય જ છે. અને તેથી જ સમાજના આશીર્વાદ, સમાજની સંગતિ અને કાંઠી નાદિ તો સમાજનો અનિરોધ લક્ષ્યવિધિની પૂર્તિને અર્થે આવશ્યક છે જ.

સમાજશાસ્ત્રીઓ, ધર્મજ્ઞો, લોકગીતોના અજ્ઞાત કર્તાઓ, મદાજીવો, લેખકો અને ચિત્રકારો બધાએ જ પોતાની પતિમા આ સંસ્થાને અૂર્દીપિત કરવા પાછળ ખરચી છે. મિત્રમિત્ર દેશોના અને મિત્રમિત્ર કાળના વિવાદવિધિ જો એકત્ર થયા હોય અને એના રહસ્યનું અધ્યયન કર્યું હોય તો દેખાઓ આવશે કે દરેક વિધિ એ હૃદમાં નાનકડું પણ માનવનાર્ગાં કૂંદું મદાજીવ્ય જ છે. એ બધાં મદાજીવ્યો ચિત્રિત કરવાનું જો તે તે દેશના ચિત્રકારો માથે લે તો પશ્ચિમમાં એક વિશાળ ચિત્રશાળા આપણને વખાવતી પડે. આવા ચિત્રકારોનું જો ક્યાંયે એ મોટું સંમેલન થાય તો એમાં શ્રી કનુમાર્જીનું અવશ્ય આમંત્રણ મળવાનું. આપણા ઋષિઓએ અને ધર્મજ્ઞોએ લક્ષ્યવિધિ પાછળ જે કાળ્ય રેડ્યું છે તેનું તેમણે અધ્યયન કર્યું છે એમ ન કહેવાય. લક્ષ્યવિધિની ક્ષીણીક્ષીણી સરંગી ખુબીઓ અને એમાંથી નીકળતી વિધિવિધિ અને આદ્લાદહ સુતાસ વ્યક્ત કરવાના પ્રયાસ એમણે કર્યો નથી. પણ આજના ગુજરાતના દોષત્યજીવનના પ્રારંભના પતિપત્નીના હૃદયમાં જે મંગલ માનવા અટકે છે, જે આશાઓ અને આજ્ઞાઓ મેવાય છે, જે મનોરાજ્ય વચાય છે અને જે મંકળ્યા દેવાવાય છે તે બધા આશ્રદ્ધ બાકડીને પોતાની પ્રતિમામાં બોલીને સમગ્ર રૂપે એમને અૂર્દી વ્યક્ત કર્યો છે.

લક્ષ્ય દ્વારા જીવનક્રમકળ અપડે છે અને ખોલે છે, અને આદર્શની જ્યોતિની નિર્ધારિત જ વિવાદસંબંધ શુભ અને કલ્યાણકારી થાય છે. આ કનુમાર્જીની કલ્પના એમણે લગભગ દરેક ચિત્રમાં, અનેક રીતે આપણાં મન અપર દેખાવી છે.

પહેલું જ ચિત્ર ‘રંગદમ્પત્તી’ લખીએ. આપણાં અથવા પાશ્વત્ય લક્ષ્યવિધિનાં એકબીજાનાં હાથ જાલવાનાં જે વિધિ હોય છે તેનાં અૂર્દી ન બતાવતા હૃદયક્રમકળ બંનેએ મઠાને હાથમાં લીધું છે. બંને પ્રેમથી એટલાં બધાં પામે આવી ગયાં છે કે એક જ ક્રમકળ બંનેના હૃદયને પૂર્ણપણે વ્યક્ત કરે છે. અનેત આજ્ઞાના અતીક તરીકે માથે ચંદરવો તાંબો છે અને એ આજ્ઞા સુધી આપણી પ્રેમજ્યોત પહોંચાડીશું એ મંકળ્યથી એક યુવક અને એક યુવતી પામે આવ્યાં છે. યુવકે પોતાનાં પરાક્રમનું આધિમાન અૂર્દી કોટ્યું છે અને યુવતીએ લજ્જાનાં કવચ અૂનારી દાધો છે. પ્રેમ આગળ યુવક નમ્ર બન્યો છે, યુવતી નિર્ભય બની છે, અને આવાં બે બંને એક રંગદમ્પત્તીમાં સમાઈ જાય છે. આવા સંબંધને દરેક હૃદય, નગર માગ્યે, આશીર્વાદ આપવાનું જ.

દોષત્ય જીવનનાં દિવાન્-રવનો—આ ચિત્રમાં યુવતી તો દરે તરફ જુરી જ બની ગઈ છે. એકબીજાએ એકબીજાને હૃદયનું અર્પણ તો કર્યું, રંગદમ્પત્તીએ પોતાની માન્યતા તો અંકિત કરી, પણ સમાજની સાક્ષીના એ સંબંધ દર્જી નોંધાયો નથી. હૃદયથી તો યુવતી પત્ની બની ગઈ છે, છતાં સમાજ આગળ એ કુમારી જ છે. આવા સંધિકાળનાં કલ્પનાનું રોમાંચક સામ્રાજ્ય વૈભવની ટોચે પહોંચે છે. માનવાઓ અને આજ્ઞાઓ પક્ષોની પેઠે આજ્ઞાનાં એવાં તો અૂરુપનો લે છે કે સામાજિક આદર્શના શિખરથી એ અૂંચાં પહોંચી જાશે એવો અને આત્મનિશ્ચાસ હોય છે. દુનિયા કંઠાર છે, દુનિયાનો અનુભવ વિપમ હોય છે, મોટાંમોટાં વૃક્ષો પણ કાળે કરીને વિગળે થઓ જાય છે, પણ તેથી શું? એ તો દુનિયા છે. અમારો પ્રેમ દુનિયાને જીવીને દુનિયાને વટાવી દેશે અને મનુષ્ય સમાજે નાદિ કળેલા એવા અૂચ્ચ આદર્શોના મગનવિદાર કળે એ તોએવાં શુભ મનોરાજ્યો એ જ જીવનનો મયોચ્ચ રસ છે.

અધીરાઈથી જે ઘડીની રાદ જોતાં હતાં તે ઘડી અને આવી ગઈ. જનસમાજે એ દેવતાને પામે પામે બેસાડ્યાં. આદર્શની પંચવિધ દીપજ્યોતિએ પોતાનો પ્રકાશ પૂર જોશમાં ફેલાવ્યો. આશીર્વાદનાં પુષ્પો પતિપત્નીને મઠી ગયાં. એક સુવર્ણ બંને બંધાયાં. હવે એ સંબંધ દૃઢ થયો, શુભ થયો. એ હવે અનિષ્ક્રિય રહેશે અને સમાજને આશીર્વાદરૂપ નીવડેશે. પ્રેમ સ્વમાનસુભગ છે, શુભ છે, પણ આદર્શદીપ તો એથી એ અૂંચો છે. એ દીપના પ્રકાશમાં જીવન કુતાર્ય કરીએ એવો મંકળ્ય કુંકુમ અને અક્ષત માથે ઘટાવીને પતિપત્ની કરે છે અને સમાજ તેથી પ્રમદ થાય છે.

મેત્રી તે બંધાર્થી, સમાજના આશીર્વાદ મળ્યા, પણ જે વિધિથી હજારો વર્ષ થયાં આપણા પૂર્વજો પરણતા આવ્યા તે જ વિધિ પ્રમાણે અગ્નિ, પૂર્ણ હુમ, સ્વસ્તિક અને સંખને સાક્ષી રાખીને પરણીએ ત્યારે જ અનંત પેઢીઓના જીવનપ્રવાહ સાથે આપણો સંબંધ જોડાય. લગ્ન એટલે મનકાલ સાધેનું સંગઠન, વર્તમાનકાલનું સંવર્ધન અને મનિષ્યકાલનું સર્જન છે. વેદકાળથી ચાલતા આવેલા વિધિથી જ એ તૃપ્તિર થઈ શકે છે. આજે બંને એકબીજા નાં અત્યંતરેશોનાં છેડા બાંધી લે છે. આજે જ રંગદ્રવ્યથી છે. હૃદયની શુભ માવના છે. કે આ રંગથી કેવળ વિધિગાત્ર છે. વિધાતા યજ્ઞકાળે એ રંગદ્રવ્યથીનું કાયમનું પ્રતીક જીવનું, જાગનું, કાલું કાલું બોલનું, અને કપાટામરે વધતું એવું એકબીજાના બોલામાં મુકે. પતિપત્ની અહીં સમ-પદી માટે તૈયાર થયાં છે. માણસને—પ્રગાદી અને અનાવળા માણસને. ધર્મ કહે છે: સાત વાર વિચાર કરે, સાત પગલાં મરતા સુધી વિચાર કરે, જે નિયમને પછાતી જીવનયાત્રાનાં સાત પગલાં મર્યાં તે સંકલ્પે આજીવન નમાવે, મામાવે અને પુતારે થાઓ. સમપદી એ નદજીવનનાં સંપૂર્ણ સંકલ્પ છે, સંપૂર્ણ જીવનમાં એ સરસ રીતે વ્યક્ત થાય છે.

દરે બંને એકબીજાના વિચાર નથી કરતાં. એવપ્રાત થઈ એક થયા પછી એકબીજાના વિચાર તે શો કર્યો? દરે તે એકલા એકલા જે જ્યોતિ પ્રગટાવી શકતાં ન હતાં તે એકત્ર થવાથી એમના હાયમાં આવી ગઈ છે. એ જ્યોતિ-નો સંગઠ પ્રકાર આપણા વિશ્વને અર્પણ કર્યો અને પોતાનું જીવન આપણા વિશ્વ માટે કલ્યાણકારી બનાવવું એ જ દરે જીવનકાર્ય થાય છે. જીવન સંપૂર્ણ છે, વિશ્વમેવામાં જીવન અર્પણ કરવું તેમાં જ આનંદની પરિમિત છે. એ સંદેશો જાતજાતનાં વર્તુલ આપણને અનેક રીતે સમજાવે છે. અને એ સંદેશો સાંભળીને જ દંપતી કહે છે:

ॐ પૂર્ણમદ: પૂર્ણમિદં પૂર્ણાનિ પૂર્ણમુદ્ગચ્યતે । પૂર્ણમ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

આ વિશ્વ પૂર્ણ છે. અમારું વૈવાહિક જીવન પણ પૂર્ણ છે. એ પ્રણેશથી જ—વિશ્વની પૂજનામાંથી આ અમારું પૂર્ણ સદજીવન બનાવવામાં આવ્યું. અપર અવકાશમાં આવ્યું. છતાં એ કારણે વિશ્વજીવનના પૂર્ણત્વમાં છતાં અખલ નથી આવી. અમારું વૈવાહિક જીવન સ્વાર્થી અને સંકુચિત થાય ત્યારે જ વિશ્વજીવનને ખાટ જણાય ને? પરણીને અને શોધ જ સમાજમાં નાખ્યા પડવાનાં હતાં? અઠગો થવાનાં હતાં? અમારા નદજીવનથી વિશ્વજીવનની સમૃદ્ધિ જ થવાની.

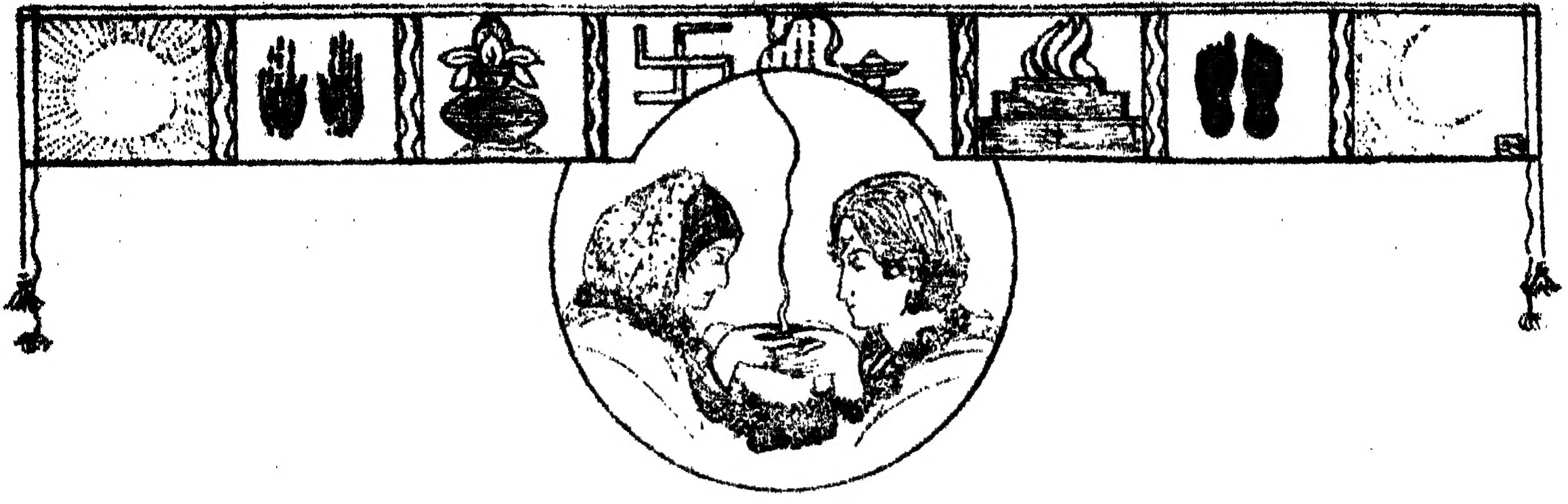
વિવાહ એટલે શિવ-શક્તિના સંયોગ. જીવનની પ્રણાને પુરાણકારોએ શક્તિ તરીકે ઓળખાવી છે. જીવનના સં-કલ્પને શિવ તરીકે વર્ણવ્યો છે. નર અને નારી જ્યાં સુધી એકાઈ છે ત્યાં સુધી તેઓ અપૂર્ણ છે. પોતાના જીવનમાં બંને તત્ત્વોને એ એવપ્રાત કરશે ત્યારે તેઓ સંપૂર્ણ થશે. અપૂર્ણ વાણીમાં અને અપૂર્ણ કલ્પનામાં એ એવપ્રાતપણું વ્યક્ત કરવું અશક્ય છે પણ બંને મળીને જ એક સુર્તિ થાય છે. તે વ્યક્ત કરવા માટે કવિઓએ અને ચિત્રકારોએ શિવ-શક્તિ-સંયોગ રૂપી અર્ધનારીનદિશ્વરની કલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એ શિવ-શક્તિસંયોગ રૂપી નદામંગલમયો દેવતાની અપાનના એ જ વૈવાહિક જીવનનું નામ્રાજ્ય છે. શિવ-શક્તિ રૂપી પરમેશ્વરના પરદ દસ્ત એ જીવનને અમરદાન આપે છે.

દરે આ નિમિષ સુગલ જીવનયાત્રાનાં અનેક પગથિયાં ચડવાને તૈયાર છે. જ્યાં એકબીજાનો આધાર છે, એકબીજાને એક-બીજાથી પ્રેરણા મળે છે. ત્યાં ગમે તેવો પવન વાય તોયે પગ ઓગાવવો પડવાનો નથી. અંધ ને અંધ એ ચડતો જ જવાનાં અને પોતાની પાછળ સ્વાસ્થિત પુર્ણ મૂકતાં જ જવાનાં. 'અનુનિમિષ'માં આ બધી માવના સમાએલી છે. અહીં દંપતી આદરની વિશાએ આગળ ધસતા જાય છે. આપણે પાછળથી એમનાં શુભ કાર્યો જાતા જઈએ છીએ અને પ્રગલ્ભ થઈએ છીએ છીએ છીએ.

દરેક વિવાહ આવી જ બધી માવનાઓ સેવા અને દરેક દંપતીને વિવાહના પ્રારંભના, વિવાહના સુદીર્ઘ મધ્યમાં, અને વિવાહની અંતિમ પળમાં એ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે એ જ આશીર્વાદ.

દત્તાત્રેય ચાલકૃષ્ણ કાલેન્દકર

મસપદી

વૈવાદિક જીવનના આદર્શો મસપદીમાં સંપૂર્ણપણે વ્યક્ત થાય છે. જીવનનો આદર્શ અંચો અને અંચો બનાવવાની મહેનત કરનાર લોકોએ મસપદીના મંત્રમાંથી અનેક સારાસારા અર્થ કાઢવા છે તે બધા સાચા છે, રીતીકારવા જેવા છે, પણ તે બધાનો આધાર એ મંત્રોના ત્રીધા શબ્દાથે અપર રચાએલો છે:

૧ 'ૐ અશ અશ એકપદી મય.' સા માં અનુવ્રત મય.' વૈવાદિક જીવન ચલાવવા માટે પતિ-પત્ની બન્નેમાં અત્માદ જોડાઈ છે. એકબીજાને પ્રેરણા આપતું ચેતન્ય જોડાઈ છે. સર્ગાવદાનાં, અષ્ટ મિત્ર, અતિથિ-અવ્યાગત, વ્રદો અને બાલકો, નાહરચાહર અને બાજાં આશ્રિતા બધાનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ અપર છે. માટે ઘરની સમૃદ્ધિ સદા વધારવા માટે પતિ-પત્નીએ હમેશા નૈયમ રહેવું જોડાઈએ. એમાં પણ હમાણી કરવાની જવાબદારી પતિની છે, એટલે સુખદુઃખમાં પોતાનો અત્માદ રક્ષાવવા માટે એ પોતાના પત્ની પાસેથી સલાયતા માગે છે. પુરુષાર્થ કરવાની જવાબદારી મારી છે પણ તારી સલાયતા હમેશા જોડાઈએ છે. જીવનભાગ્યામાં કંટા આવશે, કંટા આવશે, માટે હું આગળ ચાલોશ, તું મારી પાછળ પાછળ આવજે. હું જે વંતો પાછોશ તે તું પણ પાછજે આપણો આદર્શ એક રહેશે. તેથી જ આપણું જીવન એક રૂપ થશે. એમ કહી પતિ મહેન્યાની પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે તે પતિ-પત્ની બન્નેને દોરે.

'અશ' એટલે પ્રેરણા, અને જોરે જ વચ્ચેસારતું મારું ચાલવાનું.

૨ 'ૐ અર્જ દ્વિપદી મય.' અર્જ એટલે શક્તિ, શારીરિક સામર્થ્ય. વિવાદગેબધથી શારીરિક નેમ જ બીજી શક્તિઓ વધતી જોડાઈએ. મોટા હૃદયનો માર અપાડવા માટે બન્નેમાં સર્વ પ્રકારની તાજાત આવશ્યક છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર આકર્ષણ સાથે એકબીજાની શક્તિ વધારવાની પ્રવ્રતિ પણ દેતી જોડાઈએ.

૩ 'ૐ રાયરયોપાય ત્રિપદી મય.' વિવાદનો ત્રીજો આદર્શ તે ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ. ગૃહસ્થાશ્રમ અપર સ્વદ્યય, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ ત્રણે આશ્રમ અવલંબે છે, એટલા માટે દરેક ગૃહસ્થીએ ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો જ જોડાઈએ. જેમ ધનધાન્યની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને દરેક જાતના શુભ સંસ્કારોની આવશ્યકતા પણ છે, એ બધા માટે હૃદયોએ હમેશાં પ્રયત્નવાન રહેવું જોડાઈએ.

૪ 'ૐ મર્યામવ્યાય ચતુષ્પદી મય.' જે લોકો માને છે કે વિવાદ એ કેવળ અન્યોન્ય સગા માટે જ છે તેમણે જાણવું જોડાઈએ કે પરસ્પર પ્રેમની કૂંડી લાયણી, બધી જાતનું સામર્થ્ય, નેમજ ધનધાન્ય અને જ્ઞાન-કૌશલ્યની પ્રાપ્તિ એટલું મેળવ્યા પછી જ અને આ ત્રણે વસ્તુની જોગવાઈ અને વ્રદિ જ્યાં પછી જ માણસ સુખની રામના કરી શકે અને તેને મોખ્ય પણ થઈ શકે છે. વિવાદના માત્ર અદેશમાં સખસમાધાનને મધ્યસ્થાને મુકવું છે.

જેમ વિવિધ તૈયારી કરી પછી જ સુખ મોગવવા માટે માણસ તૈયાર થઈ શકે છે. તેમ એ સુખમાંથી પણ જાતનાં અષ્ટ પરિણામ નીકળતાં જોડાઈએ.

૫ 'ૐ પ્રજામ્યઃ પંચપદી મય.' પ્રજા એટલે મેતાન અને સમાજ. એમના દિવનો માટે ગૃહસ્થાશ્રમ દેવો જોડાઈએ. વિવાદનાં મેતાન સંસ્કારી દેવ, કળાકર્તા દેવ, ના જ માબાપાને અદલોકમાં અને પરલોકમાં, કૌટુંબિક જીવનમાં નેમજ

સમાજના સામાજિક જીવનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થઈ શકે. અપનાવવામાં ક્યું છે કે જે સંતાન મરસ છેલ્લાએલાં હોય તે જ માબાપોને અને બીજા પિતરોને અત્તમ લોક મેળવી આવે છે. એમને સમ્મતિ અર્પે છે. પુત્ર અનુશિષ્ટ લોક્ય આદુઃ।

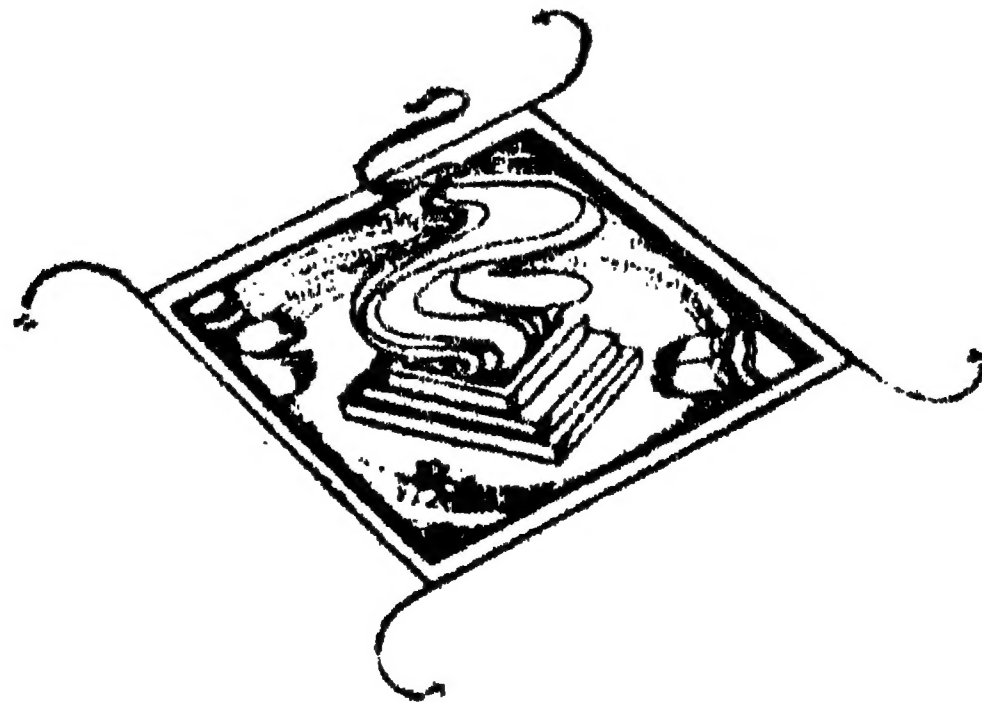
આના પછીનો આદર્શ વૈવાહિક જીવન માટે અત્યંત આવશ્યક છે. એ આદર્શ મુજબ તો જ લગ્નજીવનની સફળતા સધાય અને એવી સુવાસ આપર મુધી દે.

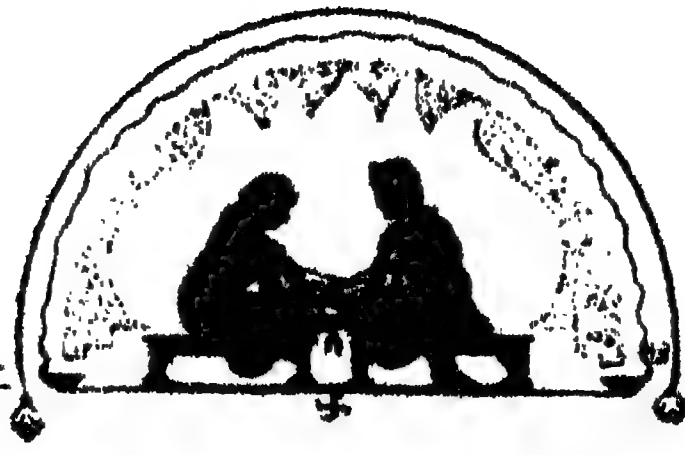
૬ 'કુલ ક્ષત્રુભ્યઃ પદ્મપદી મતઃ' વર્ણમાં જેમ એક પછી એક એવી ૭ ક્ષત્રુઓ આવે છે અને આખી સૃષ્ટિ ૩ ક્ષત્રુ પરત્વે પોતાના જીવનમાં ફરકાર કરે છે. તેમ જ પતિપત્નીએ પણ જીવનની ક્ષત્રુઓ જેમજેમ કરે તેમતેમ એકબીજાને અનુકૂળ થવું જોઈએ. વેપાર વાંડવારમાં મજા કરારને જ પછીની રહેવાની વાત હોય છે. જ્યારે આમાં એકબીજાને અનુકૂળ થવાની વાત છે. બાળપણના રમતિયાળપણમાં એકબીજા સાથે જેમ બંને મજા જાય છે તેમ જ પ્રીત થતાં વેત એકબીજાની પ્રીત રસિલાને અનુકૂળ થઈ જાય છે. આના પછી જીવન સમૃદ્ધ થતાંથતાં એકમાં આવે ગંભીરતા આવવા લાગી છે તરત બીજાએ પણ એને અનુકૂળ પ્રસન્ન ગંભીરતા છેલ્લા જોઈએ. મેજાણ વખતે જે ધીરજ આવે, દુઃખ વખતે જે મોંઘા આવે, પરાક્રમ કરવાના પ્રસંગ આવે ત્યારે જે પ્રોત્સાહન આવે, વિજયમાં મુદિતા વ્યક્ત કરે, અને ધર્મોપદેશમાં પૂર્ણ રીતે સાથ દે તે જ સદ્-ધર્મચારિણી છે. એ જ્યારે જીવન પરિપક્વ થતાં એક નિર્નિષ્ઠ અનુભવે ત્યારે રામકૃષ્ણ પરમહંસને એમના પત્ની શાન્દામાતા અનુકૂળ થતાં તેમ મોક્ષમાર્ગે પણ પત્ની ગાધનાસદચરી થાય તો એ વિવાદનો પરિપક્વ અનુભવ થયા ગણાય.

૭ 'કુલ સખ્યા સમપદી મતઃ' આખા જીવનમાં જેને અનુસરણ જ કરવાનું છે. તે અનુયાયી કે ગુલામ તરીકે ગણાઈ જવાની બીજ રહે છે. તે દૂર કરવા માટે વિવાદનો સર્વશ્રેષ્ઠ અને ચરમ અહેસ પરસ્પર સમાનતાવાળા સખ્યોનો છે. એ આમાં નિષ્કલ્પ છે. સખ્ય અથવા સમાનતા એ છોડીને અધિકાર નથી. જ્યાં કંઈક છે ત્યાં સમાનતાની જિદ્દ હોઈ જ ન શકે. સખ્યતા મૂળમાં પરસ્પર આદર અને મહિત હોવા જોઈએ. પતિએ પત્ની સામે સ્વામિભાવ ન છેલ્લા. વ્યવહારમાં મુશ્કેલી પણ એવી પાસે આવેલું હોય તો જે મહત્તની પ્રતિ જ ધારણ કરવી જોઈએ. આમ પરસ્પર એકબીજાના અપારક થવાથી જીવનમાં અપરિણેય આનંદ તો પ્રાપ્ત થાય જ છે. પણ અપર સદવાસ હોવા છતાં છોડી પણ વખતે એ સંબંધમાં વાતો-પણ આવતું નથી. થાક કે કંટાળા પડતા નથી. આપા રોજરોજ આવતાં છતાં જેમ પોતાની પ્રમત્તતા જાળવે છે તેમ વિવાદમાં પણ નવાંનવાં આકર્ષણો અને નવુંનવું સમાધાન અર્પેડ મળ્યા જ કરે છે. આવી નિત્યનિવનતા, પ્રસન્નતા અને જીવની શાંતિ જે સંબંધમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધ જ સાચા વિવાદ છે. એમાંથી જ બધી જાતનાં કલ્યાણ મળે છે. વિવાદસંબંધ આદિ, મધ્ય અને પરિણામ ત્રણે સ્થાનોમાં સુખમય, શાંતિમય અને કલ્યાણમય કરી શકાય છે.

આનો આદર્શ સેવનારી પત્ની સેવા દ્વારા, નમ્રતા અને પ્રસન્નતા દ્વારા છેવળ પતિને જ નહિ પણ સાસુસસરાની, નણંદ માજાઈની, બેસાંની માનીની સામ્રાજી થઈ જાય છે અને એના વાતાવરણને લોધે મનુષ્ય અને દેવ બધા જ મંતુર થાય છે.

દ્વિતીય ચાલકૃષ્ણ કાલેલકર

લક્ષ્મીવિધિનું નવસંસ્કરણ

સંવાદી અને મધુર ગૃહસ્થજીવન ગાળવા માટે લક્ષ્મી સદગત જરૂરી છે. જે લક્ષ્મી ઉપર જીવનની એકેએક વાત આવલગ્ની રહે છે તે લક્ષ્મી પોતે જ જીવનરૂપ છે; જીવનસાતત્યની દૃષ્ટિએ જેટલો લગ્ન ચોક્કસ છે તેટલી જ ઉત્પત્તિ ચોક્કસ છે. જીવનના ગંભીરતમ અને ધન્યતમ આ પ્રસંગને આપણા પ્રાચીનોએ પવિત્ર અને સુભગ ભાવનાઓ સાથે સાંકળ્યો છે. આપણા લક્ષ્મીવિધિનાં તત્ત્વોને તપાસતાં એટલું તો જરૂર સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી લક્ષ્મીભાવના વ્યવહારુ તેમજ ઉચ્ચ આદર્શયુક્ત હતી. લક્ષ્મી એક હેતુ પ્રત્યેક ઉત્પત્તિ છે એમ સમજીને આપણા પ્રાચીન સમાજે એની વ્યવહારુ જરૂરિયાત સ્વીકારી હતી, તે એના મુખ્ય હેતુ વરકન્યાનું માનસિક ઐક્ય તેમજ સમ્યક છે એમ પણ તેણે કળદ્યું હતું. લક્ષ્મી એક ભવનો કરાર તો છે જ, પણ એ કરારની વ્રતિને તદ્દન ગોળુ બનાવીને નૈતિક અને આધ્યાત્મિક સંવાદ ઉપર જ મુખ્ય ભાર મૂકીને આપણા લક્ષ્મીવિધિએ લક્ષ્મી પાવિત્ર્ય જાળવી રાખ્યું છે. આ સુભગ ભાવનાને અને આ પાવિત્ર્યને સમજીને આજે પણ આપણે આપણા લક્ષ્મીજીવનના આદર્શો એવી શક્તિએ એવી દૃષ્ટિથી હું લક્ષ્મીવિધિનું આ નવસંસ્કરણ આદી સુધી સુધાર્યું છું.

જૂનામાં જૂના ગૃહ્યસૂત્રથી માંડીને આજના સામાન્ય આજુ લક્ષ્મીવિધિના સ્વરૂપને તપાસનારને તરત જ સમજતું કે જુદાં જુદાં વખતે બોલવાના મંત્રોમાં પણ મતભેદ રહ્યો છે, તો પછી કરવાના વિધિની ગોળુ વિગતો દેશકાળ મુજબ ક્યાં કરે તે તો સ્વાભાવિક જ છે. અશ્વત્થામન આ રિવાજને ‘કેવ્યાવચ્યા’ કહીને દેશદેશ મુજબ જુદા ગણે છે. આથી આજે આપણે લક્ષ્મીવિધિની પુનર્વિચારણા કરીએ તેમાં અશાસ્ત્રીય કે અનાયે કશું જ નથી.

આવા વિચારથી પ્રેરાઈને મેં આજના જમાનાને, મારા મત મુજબ, અનુકૂળ થઈ પડે તેવા, આપણી ભાવના તથા પાવિત્ર્યને અને તેટલાં જાળવી રાખે તેવા અને આજના કાયદાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય ગણાય તેવા લક્ષ્મીવિધિ આ સાથે વેનડ્યો છે. તેમાં નીચેનાં ક્રમ છે: પાણિગ્રહણ, લાગ્નલેખ, પ્રદક્ષિણીકરણ, સમપદા, સાક્ષ્ય અને ગૃહપ્રસ્થાન. આ બધાં તત્ત્વો આપણા પ્રચલિત લક્ષ્મીવિધિમાં હાજર હોય છે. આ દરેક પ્રસંગે બોલવાના મંત્રો અને ત્યાં સુધી મેં તેના ને જ રાખ્યા છે, પણ આ વિધિ હિન્દુમાનને—અર્થાત્ પ્રેમોને—સ્વીકાર્ય થાય એવા હેતુથી તેમાંથી વિશિષ્ટ વૈદિક દેવતાને અનુલક્ષતા ભાગો કાઢી નાખ્યા છે. ‘પાણિગ્રહણ’માં ‘મમ ચિન્તન’વાળો શ્લોક માનવગૃહ્યસૂત્રમાં જ ગણે છે, બીજામાં નહિ. ‘ગૃહ્યમિતિ’વાળા સર્વસ્વીકૃત મંત્રમાંથી છેલ્લાં બે ગરબો તથા તેના પછી બોલાતા મંત્રો મેં તજી દીધા છે તેનાં કારણ એ મૂળ મંત્રો વાંચતાં જ સ્પષ્ટ થશે. સાક્ષ્ય વખતે બોલવાનું મેં પૂરું પાડ્યું છે. ગૃહપ્રસ્થાન સમયે આચાર્યના ગોમાં મુકેલો શ્લોક એ સ્થળે અનુકૂળ છે એમ સમજીને મેં એને ત્યાં મુક્યો છે. આમ, અને ત્યાં સુધી મૂળ ગૃહ્યસૂત્રને વફાદાર રહીને, આજે અસ્વીકાર્ય અને તેવાં તત્ત્વોને તેમાંથી ગાળી નાખીને આ લક્ષ્મીવિધિ હું વાંચનાર સમક્ષ મૂકું છું.

આદી નિરૂપેલી લક્ષ્મીભાવનાને સડપ કરતાં કેટલાંક ચિત્રો આપણા ઉત્તમ ચિત્રકાર શ. કનુ દેસાઈએ આદી રચ્યું છે. તેની સાથે આ લક્ષ્મીવિધિને બોલવાની ઉદારતા બતાવવા માટે હું તેમનો ઝણી છું.

ડાહરરાય રંગીલદાસ માંકડ

લક્ષ્મીવિધિ

ઉપાસનાએ પોતાને ત્યાં સાદો અને સુંદર મણ્ડપ કરવો અને વર પરાંજવા આવે ત્યારે વરપક્ષનો યોગ્ય આદરસત્કાર કરીને તેના પક્ષવાળાને મણ્ડપમાં બેસાડવો. પછી મણ્ડપમાં વચમાં કે એક અનુકૂળ ખૂણામાં વર, કન્યા, કન્યાદાતા, કન્યાદાત્રી તથા આચાર્ય એટલાં યોગ્ય આસન ઉપર બેસે. તેમની વચમાં, અને તે વેદી ઉપર, નહિતર કુણ્ડમાં, નિર્ધૂમ અગ્નિ, અને તે ન અને તે દીવીની ન્યાત રાખવી. પછી આચાર્યે જિભા થકીને નીચેનું બોલવું: ‘હે શ્રીતાંબા, સાંભળો.

આજે અમુકના પુત્ર અમુક નામના વરનું લગ્ન અમુકની પુત્રી અમુક નામની કન્યા સાથે અમિતી અને તમારી સાક્ષીએ થશે, તો એ વિધિને તમે બધા એકચિત્તે અવલોકોને.'

પાણિગ્રહણ: પછી મુદ્દત પ્રમાણે સમય થયે કન્યાદાતાએ તીચેનું બોલીને કન્યાનો જમણો હાથ વરના જમણા હાથમાં, બંનેના હાથ ચત્તા રહે તેમ, મુકવે.

કન્યાદાતા: આજે અમુક ગામમાં, અમુક વર્ષે, અમુક માસે, અમુક તિથિએ, અમુક વારે, અમુક સમયે, અમુકનો પૌત્ર, અમુકનો પુત્ર, અમુક ગોત્રવાળો, અમુક અવરંકવાળો અને અમુક નામનો હું, અમુકના પૌત્ર, અમુકના પુત્ર, અમુક ગોત્રવાળા, અમુક અવરંકવાળા અને અમુક નામના હું વર, અમુકની પૌત્રી, અમુકની પુત્રી, અમુક ગોત્રવાળી, અમુક અવરંકવાળી, તમારા બંનેની સંમતિથી તેનું વરણ થઈ ગયું છે તેથી, અમુક નામની કન્યા તને આપું છું.

ત્યારે કન્યાદાતાએ પણ 'હું પણ આપું છું' એમ કહેવું.

પછી વરે પાતાના જમણા હાથમાં કન્યાના જમણા હાથ લેતાં 'હું સ્વીકારું છું' એમ કહી તીચેનું બોલવું:

મમ વ્રતે તે હૃદયં દધાતુ
મમ ચિત્તમનુચિત્તં તસ્મૃતુ ।
મમ શાશ્વતકમતા જુષસ્વ
પ્રજાપતિર્હો નિયુત્તવતુ મધ્યમ ॥

શુભામિ તે મૌભગવાય હસ્તે ।
મયા પત્યા જરદષ્ટિયામઃ ॥

ત્યાર પછી વળી વરે તીચેનું બોલવું:

કોડદાતુ ! કમ્પાદાતુ
કામોડદાતુ. કામાયાદાતુ.
કામો દાતા કામઃ પ્રતિગ્રહિતા
કામૈતત્તે.

પછી વરે કન્યાને તીચે મુજબ કહેવું:

અમોડહમસ્મિ સા ત્વમ્
સા ત્વમસિ અમોડહમ્ ।
ચૌરહે પૃથિવી ત્વમ્ ॥
તાવેવ વિવદાવહે
તે મન્તુ જરદષ્ટયઃ
સંપ્રિયૌ સંવિષ્ણુ સમનસ્યમાનો

પશ્યેવ શરદઃ શતમ્
શૃણુવાવ શરદઃ શતમ્ ।
જીવેવ શરદઃ શતમ્ ।

મમ વ્રતો તુ હૃદયે સમાવરં,
મમ ચિત્ત તુજ ચિત્તને સમાવે,
મમ વાચને એક મન તું લેવું.
પ્રજાપતિ મુજમાં તું નિયોગે.

અહીં છું સૌભાગ્યમાટ હસ્તે
હું પતિ નહીં તું દીધીયુ થાવું.

કોણે આપી? કોને આપી?
કામે આપી. કામને આપી.
કામ દાતા, કામ પ્રતિગ્રહિતા.
કામનું જ આ છે.

આ હું છું, તે તું.
તે તું છો, આ હું.
હો હું છું, પૃથિવી તું.
તેમાં આપણે એ પરચીએ.
દીધીયુ તારી સંતતિ થાય.
એકમેકને પ્રિય, પ્રકાશનાં
સમાનમનવાળાં આપણે એ
સો વર્ષ સુધી વેદ્યએ,
સો વર્ષ સુધી સાંભળીએ,
સો વર્ષ સુધી જીવીએ.

લાજહોમ: પછી વરકન્યાએ પાતાનાં આમને બેડાં રહીને જ હાથમાં અક્ષત-પુષ્પ રાખવાં. પછી કન્યાએ તીચેનું બોલવું:

હયં નાર્યુપમ્નતે લાજાનાવપન્નિકા ।
આયુષ્માનસ્તુ મે પતિરેવન્તાં જ્ઞાતયો મમ ॥ સ્વાહા
હમાન લાજ નાવપામ્યામૌ મમૃદ્ધિકરણં તવ ।
મમ તુમ્યં ચ સંવદને તદગિતનુમન્યતામિથ ॥ સ્વાહા

બોલે છે તારી આવું આ ચોખાઓ છોટતી આહી,
આયુષ્યમાન અને મારો પતિ, બંધુ બધાં રીએ, સ્વાહા.
છાંડું છું અમિમાં લાગે સમૃદ્ધિકાજ તારી
મારો સંવાદ તારાથી થવું, અમિ સ્વીકારવું. સ્વાહા

આ દરેક મંત્ર કન્યા બોલી રહે એટલે બંનેએ 'રવાલા' કહીને અગ્નિ દે દીવીની જ્યોત ઉપર અક્ષતપુષ્પ ઝાંટવાં.

પ્રદક્ષિણીકરણ (ફેરા): પછી વરકન્યાએ જિભાં થઇ હાથમાં હાથ રાખી અગ્નિની અથવા દીવીની ચાર ત્રાસ પ્રદક્ષિણા કરવી. પ્રદક્ષિણા કરતાં દરેક વખતે બંનેએ નીચેનો ગાયત્રી મંત્ર બોલવો:

ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત ॥

સમપદી: પછી વરકન્યાએ પોતાનાં આગ્રને જિભાં રહેવું. ત્યાર પછી તેમણે એકબીજાના હાથ પકડીને મણ્ડપમાં વડિલો આદિ જ્યાં બેસા હોય તે દિશામાં એક પછી એક સાત પગલાં (બંનેએ સાથે) ભરવાં. દરેક પગલે નીચેનું બોલવું:

ઇપ એકપદી ભવ ।

પહેલે પગલે અન્નવતી થા.

ઋજે દ્વિપદી ભવ ।

બીજે પગલે અન્નવતી થા.

સગમ્પોદાય ત્રિપદી ભવ ।

ત્રીજે પગલે ધનપોષણવતી થા.

ભયોમન્યાય ચતુષ્પદી ભવ ।

ચોથે પગલે સુખવતી થા.

પશુભ્યઃ પચ્ચપદી ભવ ।

પાંચમે પગલે પશુ(વહ્નિ)મતી થા.

ઋતુભ્યઃ षટ્પદી ભવ ।

છઠે પગલે ઋતુ(સખ)મતી થા.

સમ્યા સમપદી ભવ ।

સાતમે પગલે મિત્ર થા.

સાક્ષ્ય: ત્યાર પછી વરકન્યાએ મણ્ડપમાં વડિલો આદિ પાસે તેમના માટે રાખેલાં આગ્રને આવીને બેસવું. ત્યારે આચાર્યે નીચેનું બોલવું: 'હે શ્રોતાએ, સાંભળો. આજે અમુક ગામમાં, અમુક વડે, અમુક નિયમે, અમુક વારે, અમુક સમયે, અગ્નિની તથા તમારી સાક્ષીએ અમુકના પુત્ર અમુક નામના વરનું, અમુકની પુત્રી અમુક નામની કન્યા સાથે વિધિસર લગ્ન થયું છે. હવે તમે વરકન્યાને આશીર્વાદ આપો, જેથી તેમનું જીવન સુખરૂ અને સંવાદી બને'

પછી વરકન્યાએ આચાર્યને તથા ત્યાં બેઠેલાં બધાં વડિલોને પ્રણામ કરવા.

[કન્યાપક્ષે આવેલાં તથા વરપક્ષના ઉપાદાગદિથી અત્કાર કરવો હોય તો તે તથા મિત્રમંડળે અભિનન્દાદિ લેનું કરી કરવું હોય તો તે અહીં કરવું.]

શુભપ્રસ્થાન: પછી વરકન્યા શુભદ્વાર પાસે આવીને જિભાં રહે અને ત્યાંથી વરપક્ષવાળાં કન્યાપક્ષની રસ્તે લે. પછી, પોતાના પક્ષનાં સ્ત્રીપુરુષો સાથે વર કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને પોતાને ઘેર જવા પ્રસ્થાન કરે ત્યારે આચાર્યે હારમાં જિભાં તેમના ઉપર પુષ્પઘટ્ટિ કરતાં નીચેનું બોલવું.

સ્મ્યાન્તરૈઃ કમલિનીઢરિતૈસ્મગંભિ

હો પડાનીનીલ મરે તુજ વાટ રમ્ય,

ઢઢાયાદુર્મેભિયમિતાર્કમયુગ્વતાપઃ ।

હો સહ્ય માદ તરથી રવિરશ્મિ તાપ,

મયાત્કુશંસયરજો મુદુરેણુરમ્યાઃ

હો રેય ત્યાં કમલની કુમળી રંગની,

જાન્તાનુકુલપવનશ્ચ શિવશ્ચ પન્થાઃ ॥

હો વાયુ શાન્ત, અનુકુલઃ શિવ પ્રવાસ!

પછી વરપક્ષવાળાં પોતાને ઘેર આવે.

* યોગ્ય અને જરૂરનું કામે તો આ બોલી કીધા પછી એ જતનું લખાણ બે સાક્ષીઓની સહીવાળું કરી શકાય.

સૌભાગ્યકુંકુમ

(જાત્રી એ નામનું ચિત્ર)

આ સૌભાગ્યસુંદરીની એકાગ્રતા અને પવિત્રતા, એની રેખીય મસ્મરમાં જ છે. આખા ચિત્રમાં રેખાનું જે સામેજસ્ય છે તેનું તેા હોઝી ભાગ્યશાળી કુટુંબમાં જ જોવા મળી શકે છે. પ્રેમપૂર્વક કુટુંબમાં હોઝી શ્રદ્ધાશ્રી જેમ પોતાની સહજ સંવાદી આખું વાતાવરણ અદ્વીપિત કરે છે અને સાથેસાથે સુવાસિત પણ બનાવે છે, તેવી જ રીતે આ મસ્મર આખા ચિત્રના વાતાવરણને સજીવન અને મોગલ્યમય બનાવે છે. આવી મસ્મર તો અજુરેલી આંખોમાં મોગલ્યના બધા ભાવ એટલા બધા સ્વામાવિષ્ણ લાગે છે કે જેમ પ્રજ્ઞા આગળ નિમિર અલોપ થાય છે તેમ આ આંખો આગળ જાણે આખી દુનિયામાંનું અનંત અલોપ થઈ ગયું છે.

આ બાળા ચાંદલો કરતી વખતે પોતાના સૌન્દર્ય કરતાં પોતાના સૌભાગ્યનો જ વિશેષ વિચાર કરે છે. તેથી એની મુખમુદ્રા પર અભિમાનની તૂંપ નથી પણ સૌભાગ્યનું સમાધાન છે. મદવાસ સાથે એકાંતનું વાતાવરણ પૂરે પાડવાની શક્તિ અરીમાની જ હોય છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય છે એકાંત છતાં મદવાસનો આનંદ આપવાનો છીમિનો અરીસો જ હોઈ શકે છે. આખું વાતાવરણ વિશ્રમયુક્ત છે. અને એની અંદર ચિત્રકાસ્તી કૃપાર્થી સૌભાગ્યસુંદરીનું દ્વિવિધ દર્શન મળે છે.

માથાના ચાળની અર્ધિઆ અને હાથની આંગળીઓના વળાંક જાણે એકબીજાને નવા નવા પાદ આપતા હોય એવું દ્રશ્ય આપણી આગળ અમુક કરી ચિત્રકારે ચિત્રની સ્થિતિમાં માંગી નાખી છે અને એનું સ્થાન વૈરાગ્યમદજ તરલતાને આપ્યું છે એકાંતના આવા દરમ્યામાં અન્યથા તરલતા લાવવી મુશ્કેલ હતી. અરીમાવાળા હાથની આંગળીઆ એવી તો આનિશ્ચયશીલ છે કે એ દર્શકોના અંદાશમાં જાતી બેસવાનું મન દરેકને થાય. અને એ જ વખતે હૃદયને ચંતવણી પણ મળે છે કે એ બાળાની પવિત્રતા અને પ્રસન્નતા બંનેના રસાયનની યોગ્યતા હશે તો જ એ સ્થાનની આશા કરી શકે.

સૌભાગ્યસુંદરી ઘરેણા વગર તો ચિત્રાય જ નહિ. પણ એ જો અદાવદાર થઈ આંખોમાં ખુંચી જાય તો આખું વાતાવરણ માર્ગ જાય. અહીં તો માલા અને હારનું છેવલ સુચન જ છે. હજારો એકાંતના મંગલ થાય એટલા માટે નિરતબ્ધ રહ્યા છે. હજાર છાનમાં ભટકતાં રંગો જ પોકારીને છંદ છે કે આ સ્ત્રીરત તરુણી એવીકાર થવાથી અમે કુતાઈ થઈ જઈએ.

આખું ચિત્ર આશીર્વાદરૂપ છે. અને જોનારના હૃદયમાંથી અધિકારપૂર્વક આશીર્વાદ મેળવે છે.

દલાત્રેય ચાલક્રમણ કાલેલકર

અને હેલ્થ—તારું પ્રકાશન

રંગલહરી

આઠ નવાં આકર્ષક રંગચિત્રોનો સંપુટ

પહેલી આવૃત્તિ ખતામ થઈ

અને બીજી બહાર પડી

